

PROF. ARMİNİUS (HERMANN) VÁMBÉRY VE ERMENİ MESELESİ

(PROF. ARMİNİUS (HERMANN) VÁMBÉRY
AND THE ARMENIAN ISSUE)

Yücel NAMAL

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve
İnkılâp Tarihi Bölümü

Özet: *Macar Türkolog Prof. Aminius (Hermann) Vámbéry, Türk kültürünü yakından tanıyıp bu alanda önemli eserler vermiştir. Vámbéry, Türkleri yakından tanımış bir bilim adamı olarak, Ermeni meselesi hakkında Osmanlı tezini savunmuştur. Avrupa'daki Ermeni fesat hareketlerine karşı faaliyetlerde bulunmuş, özellikle Batı basınında Osmanlı aleyhine Ermeni meselesiyle ilgili çıkan haberlere tekzipler yayımlamıştır. Vámbéry'nin bu faaliyetleri sonucunda Macar gazetelerinde Osmanlı lehinde yazılar neşredilmesine muvaffak olunmuş böylelikle Macar kamuoyu da kazanılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Vámbéry, Türkolog, Macar, Macar kamuoyu, Ermeni meselesi.*

Abstract: *Hungarian Turkologist Prof. Aminius (Hermann) Vámbéry has recognized the Turkish culture closely and has produced important works in this field. Vámbéry, a scientist, who knows Turkish well, has advocated the Ottoman thesis on Armenian issue. He has carried out the activities against the Armenians' malicious activities in Europe, and has made disavows about the news related to Armenian issue against Ottoman published especially in the Western press. As a result of Vámbéry's such activities, it was possible to publish the essays in favor of Ottomans in the Hungarian newspapers, thus the Hungarian public opinion had the positive opinion about it.*

Key Words: *Vámbéry, Turkologist, Hungarian, Hungarian public opinion, Armenian issue.*

I- Giriş

Emperyalist Batılı Devletler Ermenileri kendi çıkarlarını doğrultusunda kullanmışlardır. Macar Devlet adamları Ermeni olaylarının çıktığı bu dönemde Türk-Macar dostluğuna zarar vermemeye çalışmışlardır. Macaristan'da Ermeni meselesiyle ilgili Osmanlı aleyhinde yayımlanan haberlere Macar basını ilgi göstermemiştir.¹ Aksine Macar gazeteleri Ermeni anarşistleri tarafından Osmanlı

¹ Yücel Namal, Macaristan ve Ermeni Meselesi (1878-1920), Truva Yayınları, İstanbul 2010, s.51, 84, 65.

topraklarında yapılan vahşi cinayetleri kınayarak bunu teşvik etmesinden dolayı İngiltere hükümetini de açıkça suçlamışlardır.² Macaristan’da ve Batı kamuoyunda Türklerin saygınlığına gölge düşürmek amacıyla düşmanları tarafından başlatılan yalan ve art niyetli haberlere karşılık, kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Rus, Ermeni ve Rumların Kafkasya’da Müslüman halka yaptıkları katliam ve İstanbul’daki durum hakkında, 1915 yılında Osmanlı Matbuat-ı Harbiye Karargâhı tarafından makaleler hazırlanıp Almanya, Avusturya ve Macaristan gazetelerinde yayımlattırılmıştır.³ Macaristan’daki Ermenilerin Türkler aleyhindeki faaliyetleri Türk dostu Macarları ve Macar aydınlarını bu faaliyetlere karşı harekete geçirmiştir. Bu aydınlardan olan Macar yazar Dr. Attila Von Orbók 1916 yılında Ermeni isyanlarının gerçek yüzünü İngiltere ve Rusya’nın fesatlıklarını ortaya koyan bir risale yazmıştır.⁴ İşte bu Türk dostu Macar aydınlardan biri de Profesör Arminius (Hermann) Vámbéry’dir.

Macaristan’ın ve Avrupa’nın önemli Türkologlarından olan Yahudi asıllı Macar bilim adamı Vámbéry⁵ Türk kültürünü yakından tanıyıp bu alanda önemli eserler vermiştir.⁶ 1832 yılında Macaristan’ın Duna Szerdahely⁷ kasabasında doğan⁸ Vámbéry 1913 yılında Budapeşte’de ölmüştür.⁹ 1857 yılında İstanbul’a geldikten sonra misafiri olduğu Hüseyin Daim Paşa’nın kendisine verdiği “*Reşit Efendi*” takma adı kullanarak Türkler arasında tanınmıştır. Ardından eski Hariciye Nâzırı Rifat Paşa’nın evinde misafir olmuş, burada tarih, coğrafya ve Fransızca dersleri vermiştir.¹⁰ Bu arada Batı dillerine olan hâkimiyetinden dolayı Osmanlı Hariciye Nezareti’nde tercüman olarak çalışmış ve Batı basınının İstanbul muhabirliğini yapmıştır.¹¹ Vámbéry, 1861 yılı sonunda tekrar İstanbul’a gelmiş, birkaç ay kaldıktan sonra 1862 Mart’ında İran’a gitmek üzere yola çıkmıştır.¹² Vámbéry, kılık, ad, hatta din değiştirmiş olarak ve derviş kıyafetiyle geldiği İstanbul’da bu sahte hüviyetle devrin meşhur şahsiyetlerinin konaklarında misafir olup, burada dört yıl geçirmiş, büyük bir sabır ve irade ile hazırlıklarını tamamladıktan sonra, muhabiri olduğu Budapeşte Bilimler Akademisi’nin ve İngiltere’nin mali desteğiyle 1863 yılında Doğu Türkçesi üzerinde çalışmalar yapmak üzere Orta Asya’ya seyahat etmiştir.¹³ Macar bilim adamının “*Reşid Efendi*” takma adıyla Orta Asya’ya yola çıkmasının sebebi, bir Müslüman ve Osmanlı hüviyeti içinde tehlikeden korunmak idi. Çünkü

2 Namal, a.g.e., s. 66.

3 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR. SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), Dos. 2880, No. 7.

4 Orbók’un faaliyetleri ve risalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Namal, “*A Booklet Regarding the Armenian Question in Hungary*”, (Translated by Gizem Sökmensüer), Review of Armenian Studies, No: 22, 2010, s.203-219.

5 Armin Vámbéry’nin eserleri için bkz. Mim Kemal Öke, Saraydaki Casus, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1991, s. 287-290; Namal, a.g.e., s. 94; Hasan Eren, Türklük Bilimi Sözlüğü (I.Yabancı Türkologlar), Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı:705, Ankara 1998, s. 326-328.

6 Vámbéry, Batı Avrupa’da ve Macaristan’da Türklük biliminin kurucusu olarak ün kazanmıştır. (Eren, a.g.e., s. 326).

7 Bugün Çekoslovakya sınırları içinde kalmıştır. (Arminius Vámbéry, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (Hazırlayan: N. Ahmet Özalp), Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 8.)

8 Arminius Vámbéry, Travels in Central Asia, John Murray, London 1864, p. VII.

9 Cemal Kutay, Sahte Derviş, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı No: 4, İstanbul 1970, s. 6.

10 Öke, a.g.e., s. 16-19; Eren, a.g.e., s. 326.

11 Kutay, a.g.e., s. 3; Eren, a.g.e., s. 327.

12 Eren, a.g.e., s. 327.

13 Kutay, a.g.e., s. 3.

bu dönemde Rusların “*Yasak Bölge*” haline getirdiği Orta Asya’ya giden araştırmacılar geri dönememiştir.¹⁴ Vámbéry, Türkmenistan, Hive, Buhara ve Semerkand’a uğradığı bu seyahati sonrasında büyük bir şöhret kazanmıştır. Onun bu seyahati esnasında, Rusya’ya karşı bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngiliz hükümetinin kendisine haber alma görevi verdiği de bilinmektedir.¹⁵ Vámbéry seyahatinden döndükten sonra Budapeşte Üniversitesi’nde Türkiyat profesörü olarak göreve başlamış¹⁶ ve Jozef Thury ile Ignacz Kunos gibi Türkologların yetişmesinde hizmet etmiştir. Vámbéry, Orta Asya dönüşü, Macarların Türklerle aynı ırktan olduğunu ispat yolunda büyük çaba sarf etmiştir.¹⁷

Böylelikle Macaristan’da ve Türk aydınları arasında Turancılık ve Türkçülük akımının doğmasında önemli rol oynamıştır. Budapeşte’de Başkonsolosluk yapan Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Vámbéry’den Orta-Asya hakkında çok şey dinlediğini belirterek yazılarında Vámbéry için “*Türk âleminin mümtâz ve e□siz bilgini azîz üstad*” tabirini kullanmıştır.¹⁸

Onun bu seyahati esnasında, Rusya’ya karşı bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngiliz hükümetinin kendisine haber alma görevi verdiği de bilinmektedir.

Vámbéry, ilk olarak 1857’de Sultan Abdülmecid zamanında geldiği İstanbul’a daha sonraları birçok defa ziyarette bulunmuştur.¹⁹ Özellikle II. Abdülhamid döneminde İstanbul’da padişahın takip ettiği İngiliz siyasetinin araçlarından birisi olmuştur. Bu sebeple önceleri kendisinden doğrudan bilgi almaya gerek görmeyen İngiliz Sarayı, bu aşırı Rus aleyhtarı casus bilim adamının Sultan Abdülhamid’in tek taraflı casusu²⁰ olduğunu düşünmeye bile başlamıştır.²¹ Üç isimli, üç dinli (Yahudi, Hristiyan ve Müslüman) olduğu bilinen Vámbéry,²² Osmanlı memleketi hakkında bazen ön yargıdan kurtulamadığı teşhis ve

14 Vámbéry’den önce Orta Asya’ya istihbarat toplamak için gidip dönemeyenler arasında İngiliz Intelligence Service’den Conolly ve Stoddart adlı iki İngiliz subayı bulunmaktadır. Bunlar Buhara Hanı tarafından idam ettirilmiştir. Ayrıca İngiliz Yüzbaşı Wyburn’da Orta Asya’da kaybolmuştur. Bu bakımdan Vámbéry’nin bu gezisi çok tehlikeli bir girişimdi. (Kutay, a.g.e., s. 3; Öke, a.g.e., s. 19, 21; Eren, a.g.e., s. 327.)

15 Öke, a.g.e., s. 21.

16 Budapeşte Üniversitesi Türkoloji kürsüsü 1870’te kurulmuştur. Vámbéry bu üniversitede görev alan ilk Türkoloji profesörü olmuştur. (Öke, a.g.e., s. 30-31; Eren, a.g.e., s. 328.)

17 Vámbéry Türklerle Macarlar arasındaki ilişkilere büyük önem vermiştir. Özellikle Macarların kökeni ile ilgili olarak Macarca’daki Türkçe alıntılar üzerinde durmuştur. Bu konuda József Budenz ile tartışmıştır. Bu tartışma sonunda Budenz’in görüşü ağırlık kazanmışsa da, burada çıkan yazılar Türkoloji açısından değerli gözlemler getirmiştir. Bu tartışmalardan sonra Vámbéry, bir süre Macarların kökeniyle ilgilenmekten uzak kalmıştır. (Kutay, a.g.e., s. 5; Eren, a.g.e., s. 328; BOA, HR.SYS, Dos. 165, no. 22.) Vámbéry’nin 1896 yılında Viyana’da Macarların kökeni ile ilgili olarak “*Macarların İntişarı ve Menşe-i*” konulu konferansı için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 165, no. 22, 01.03.1896.

18 Kutay, a.g.e., s. 82.

19 BOA, HR. TO(Hariciye Nezareti Tercüme Odası), Dos. 111, no.50; BOA, HR. SYS, Dos.185, no.9; BOA, Y.PRK. AZJ(Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller), Dos.15, no.1.

20 Vámbéry’nin Osmanlı Devleti tarafından maaşa bağlandığını da görmekteyiz. (BOA, Y.PRK.BŞK., Dos. 8, no. 20, 24 R 1312.)

21 Öke, a.g.e., s. 58-59; Vámbéry’nin casusluk faaliyeti hakkında Siyonizm’in ünlü lideri Theodor Herzl ise Vámbéry ile görüştüğünden sonra, günlüğüne şunları yazmıştır: “*Bana tümüyle güvenerek kendisinin Türkiye’nin ve İngiltere’nin gizli ajanı olduğunu söyledi. Musevilere düşman olan bir toplumda çektiği sıkıntıları anlatarak Macaristan’daki öğretim üyeliğinin göstermelik olduğundan söz etti.*” (Kutay, a.g.e., s. 7.)

22 BOA, Y.PRK. TKM(Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği), Dos. 23, no. 11; BOA, ZB(Zaptiye Nezareti Belgeleri), Dos. 338, no. 761.

ifadelerde bulunsa da,²³ Türklerin misafirperverliğine,²⁴ manevi değerlerine bağlılığına hayran olan bir ilim adamıdır.

II- Vámbéry'nin Ermeni Meselesine Bakışı ve Faaliyetleri

Vámbéry, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile yakından ilgilenmiş, birçok meselede²⁵ Osmanlı Hükümeti'ne yardımcı olmak istediğini bildirmiştir. Özellikle yabancı memleketlerde çevrilen Ermeni fesat hareketlerine dair faaliyetlerde bulunmuş ve kendisine bu konuda bilgi veren kişilerin de nişanla ödüllendirilmelerini Osmanlı Hükümeti'ne teklif etmiştir.²⁶ Ermeni meselesi hakkında Avrupa basınında Türkler aleyhinde çıkan haberlere tekzipler yapmış; ayrıca fırsat buldukça Türkler lehinde çalışmalarını sürdüreceğini ve Londra'ya gidip oradaki Ermeni fesat hareketlerinin teşebbüslerini sonuçsuz bırakmak için konuşmalar yapacağını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiştir.²⁷

Ayrıca İngiltere'de iktidara gelen Gladstone taraftarlarının kendisine mektuplar yazarak Osmanlı Hükümetine karşı dostane bir politika izlemek istediklerine dair teminat dahi vermiştir. Görülüyor ki, Vámbéry bir taraftan ilmî çalışmalarda bulunurken, diğer yandan da, Türklüğe hizmeti kendisi için bir vazife bilmiştir.²⁸ Bu sebeple her fırsatta dünya kamuoyunda “*iftiraya uğramış bu asil ulusu*” kalemiyle

23 Bu ön yargıların oluşmasında İstanbul'da yaptığı ilmi araştırmalarda kendisine zorluk çıkartılması nedeniyle oluştuğunu da görmekteyiz. (BOA, HR. SYS, Dos. 184, no. 76; BOA, HR. SYS, Dos. 184, no.78; BOA, Y.A.Hus(Yıldız Sadaret Hususi Maruzat), Dos. 220, no.54.)

24 Vámbéry Türklerin misafirperverliğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Türkler, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar ve hangi ahval ve şerait altında bulunurlarsa bulunsunlar, dünyanın en misafirperver milletidirler.*” (Kutay, a.g.e., s. 17.)

25 Vámbéry'nin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile ilgili birçok meselede yazılar yazıp, konferanslar düzenlemiştir. Bu faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. 1873 yılında Pester Lloyd gazetesinde Türkiye hakkında yazdığı makale için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 182, no. 44. Peşte'de Türkiye lehinde yaptığı konferans ve Türkiye'deki ıslahat hakkındaki broşürü için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 176, no. 26. 1878 yılında Türkler lehinde hazırladığı broşürün Fransa'da satışı ve Frankfurt'ta Osmanlı tarihi ile ilgili verdiği konferans için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 183, no.29. 1889 yılında “*Modern Türkiye ve Onun Hükümdarı*” adıyla yazdığı yazı için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 185, no. 8. 1890 yılında Londra'da Osmanlı topraklarındaki ilerleme hakkında yaptığı iki konuşma için bkz. BOA, Y.A. Hus. Dos. 225, no. 38; Y. PRK.TKM, Dos. 15, no.15; Y.PRK.EŞA, Dos. 9, no.62. Londra'daki bu konferansın Londra gazetelerindeki tenkitleri için bkz. Y.PRK.EŞA, Dos. 9, no. 66. 1894 yılında Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu mali sıkıntının giderilmesi için Yahudilerin yardımını dokunabileceği konusundaki tavsiyesi için bkz. BOA, Y.PRK. BŞK, Dos. 29, no. 32. 1896 yılında Macar Milli Sanayi Cemiyeti salonunda Osmanlı'nın durumu hakkında yaptığı konuşma için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 219, no. 38. Osmanlıdaki çözülmenin sebepleri üzerine verdiği konferans için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 216, no. 45. 1897 yılında Türkiye'deki reformlarla ilgili olarak yayımlattığı deneme için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 193, no. 40. 1898 yılında “*Bugünkü ve Kırkyl önceki Türkiye*” ismiyle yayımlattığı risale için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 194, no. 2. 1903 yılında Pester Lloyd gazetesinde Osmanlı'nın Avrupa vilayetlerindeki reformlarından bahseden makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 197, no. 82. 1907 yılında Japonya ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilere dair Pester Lloyd gazetesinde yayımlanan makale için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 360, no. 5. 1908 yılında Kanuni Esasi hakkında Pester Lloyd gazetesinde yayımlattığı yazı için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 360, no. 77. 1912 yılında Osmanlı kuvvetlerinin Balkan Savaşındaki başarısızlığının sebepleri ve Avrupa devletlerinin, Türkleri Anadolu'ya atmak için her şeye tevessül edebileceklerine dair Pester Lloyd gazetesindeki “*Esbab-ı Felaket*” başlıklı makalesi için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 542, no. 163. Vámbéry'nin

26 Tayyib Gökbilgin, “*Türkoloji ve Macaristan*”, Türk Folklor Araştırmaları, Cilt:13, No:259, Şubat 1971, s. 5866.

27 BOA, Y. PRK. EŞA(Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratu), Dos. 9, No. 64, Ek: 3; Vámbéry, Türkler lehindeki yaptığı yayımlar ile gerek İngilizlerin ve gerekse İngiliz Kraliçesinin dikkatini çekmiştir. Öyle ki Kraliçe'nin bir daveti sırasında, Osmanlı elçisiyle gerek Ermeni Meselesi ve gerekse Vámbéry hakkında bir görüşme yapılmıştır. (BOA, HR. TO, Dos. 63, No. 101.)

28 Gökbilgin, a.g.m., s. 5866.

savunmaya çalışmıştır.²⁹ Vámbéry, Ermeni meselesi hakkında Osmanlı lehinde Macar ve Avrupa gazetelerinde makaleler yayımlamış³⁰ ve Ermeni meselesiyle ilgili Osmanlı Devleti aleyhindeki haberlere de tekipler yayımlatmıştır.³¹ Vámbéry'nin bu faaliyetlerinin de yardımıyla Macaristan'daki gazetelerde Osmanlı Devleti lehinde yazılar yazılmasına muvaffak olunmuş ve Macar kamuoyunun da kazanılması sağlanmıştır.³² Ayrıca Macaristan'da ve Avrupa'nın önemli başkentlerinde Ermeni meselesi hakkında Osmanlı lehinde konferanslar vermiştir.³³ Vámbéry, bu tutumunu Londra gazetelerinin kendisine karşı tenkitlerine rağmen sürdürmüştür.³⁴ Öyle ki Vámbéry'nin Ermeni meselesi hakkında Osmanlı lehinde yazdığı yazılardan dolayı *Times* gazetesiyle arasında gerginlik ortaya çıkmıştır.³⁵ Vámbéry, Batı kamuoyunda Ermenilerin zulme uğradıkları konusundaki söylentinin kesinlikle aslı olmadığını şu sözlerle yalanlamıştır:

*“Dürüst ve açık sözlü herkes Avrupa’da yayımlanan bu raporların düşmanca iftiralarından başka bir şey olmadığını görecektir. Çok eski zamanlardan beri uyruklarının her sınıfına iyi davranan; din, ırk ayrımı yapmaksızın tüm yoksulları koruyan, Hıristiyan baskı ve işkencesine uğramış Musevileri barındıran bir hükümet, bir-iki Ermeni ailesi herhangi bir nedenle komşu ülkeye göç etti diye despotluk ve zulüm yapmakla suçlandırılmaz”.*³⁶

Vámbéry, Ermeni meselesiyle ilgili olarak II. Abdülhamit ile zaman zaman

29 Öke, a.g.e., s. 39-40.

30 (Pester Lloyd, La Correspondence Generale Autriche) BOA, HR. SYS, Dos. 182, no. 44; Türkler lehinde yazdığı broşürü Fransa'da satmış ve Frankfurt'ta Osmanlı tarihi ile ilgili bir konferans vermiştir; BOA, HR. SYS, Dos. 183, no. 29; Vámbéry 31.10.1877 tarihinde Peşte'de Türkiye lehinde bir konferans verdiği ve Türkiye'deki islahat hakkında bir broşürü neşredeceği. Ayrıca Münih ve Frankfurt'ta konferans biletleri hâsılâtının Osmanlı Ordusu yaralılarına gönderileceğinden Vámbéry'ye teşekkür edilip nişan ile taltif edileceği (BOA, HR. SYS, Dos. 176, no. 26.) Modern Türkiye ve Onun Hükümdarı” adlı lehte yazısı için bkz. (BOA, HR. SYS, Dos. 185, no. 8); Vámbéry'nin İngiliz Hükümetinin Ermeni meselesi hakkında takip ettiği siyaseti tenkit ettiği Newcastle ve Daily Chronicle gazetelerine gönderdiği makaleler için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2835, no. 66; BOA, YA.Hus, Dos. 363, no. 33; 1895 yılında Macar Budapeşti Szemle dergisindeki Ermeni Meselesi hakkındaki makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2744, no. 56; Vámbéry'nin Şark Mecmuası (Revue d'Orient) da çıkan “Ermeni Meselesi” ile ilgili Anadolu'da Ruslar ve İngilizler” başlıklı makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2744, no. 51; Osmanlı Devletinin yapması gereken reformlar hakkında Polikai Hetiszemle adlı siyasi haftalık dergideki makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 193, no. 10; 1903 yılında Vámbéry'nin Osmanlı Devleti lehinde Pester Lloyd gazetesinde yayımlanan makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 219A, no.52; BOA, HR. SYS, Dos. 197, no. 82; Vámbéry'nin 1908 yılında Pester Lloyd gazetesinde Kanuni Esasi hakkındaki makalesi için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 360, no. 77; Almanya'da yayımlanan “Avrupa Matbuatı ve Türkiye” başlıklı makale için bkz. BOA, Y.PRK. AZJ, Dos. 27, no.74.

31 BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 9, no.44.

32 BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 6, no. 79.

33 1896 yılında Londra'da Osmanlı lehinde yaptığı nutuk için bkz. (BOA, YA.Hus, Dos. 326, no. 78); Macar Milli Sanayi Cemiyeti salonunda yaptığı konuşma için bkz.(BOA, HR. SYS, Dos. 219, no. 38; BOA, YA.Hus, Dos. 363, no.128); 1890 yılında İngiltere'de Saltanatı Seniyye, Osmanlı İctimai Hayatı ve edebiyatı hakkında verdiği konferans için bkz. BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 9, no. 62; BOA, Y.PRK, TKM, Dos. 15, no. 15; BOA, YA.Hus, Dos. 225, no. 38; 1893 yılında Viyana'da padişahın hürmetle bahsettiği konuşma için bkz. BOA, YA.Hus, Dos. 257, no. 137; 1895 yılında Londra'da yapılan mitingde Ermeni meselesi hakkında lehimize bir nutuk irad ettiği bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2838, no. 20.

34 BOA, Y.PRK. EŞA, Dos.9, no. 66.

35 BOA, Y.PRK. TKM, Dos. 16, no.20. Vámbéry'nin Londra'daki nutukları Rus gazetelerinin de dikkatini çekmiştir.(BOA, YA.Hus, Dos. 226, no.42.) Vámbéry, 12 Nisan 1895 tarihinde “Newcastle Daily Chronicle” gazetesinde yayımlanan makalesinde ise Osmanlı topraklarında Ermeni meselesi çıkarılırsa, bunun Kafkasya Ermenileri arasında da ortaya çıkacağını ifade etmiştir.(BOA, YA. Hus, Dos. 328, No. 14.)

36 Öke, a.g.e., s. 118.

görüşmüştür. II. Abdülhamit bu konudaki görüşlerini Vámbéry aracılığıyla Avrupa kamuoyuna ve İngiltere hükümetine aktarmıştır. Vámbéry'nin yazdığı raporlar ve mektuplarda II. Abdülhamit'in bu görüşleri şöyle yer almıştır:³⁷

“Ermeni meselesinde İngilizlerin gözleri hiçbir şey görmez olmuştur; emelleri, “Bulgar mezalimi” yaygaralarını bir kez de burada tekrarlayarak, tıpkı Bulgaristan’ın İmparatorluktan ayrılışında olduğu gibi Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan kurmaktadır.”

Sözüm ona Ermeni meselesi hakkında Times’e yazdığınız mektup elime geçmiştir; gerek bu konuda İngiliz kamuoyuna yaptığınız açıklamalar ve gerek memleketimin selameti için giriştiğim bu çabaları ifade etmenize teşekkür ederim. Fakat, yine de makalenizde Ermenilerin hiçbir zaman Bulgarlara benzer bir mesele olamayacaklarını ilave etmeliydiniz. Ermenistan’ın çok eski zamanlarda coğrafi bir bölge olduğunu, bugün ise tüm siyasi ve etnolojik önemini kaybettiğini yazabilirdiniz.”

Lütfen İngiliz dostlarına ve kendisine hürmetim olan Lord Salisbury’ye aynen şunu aktarınız: Ermenistan’daki kötü şartları düzeltmeye amâdeyim; ama bağımsız bir Ermenistan’ın kuruluşuna müsaade edeceğime- burada padişah çok heyecanlandı- şu kellemi keserim daha iyi! Ermenistan’ın tesisi, sadece dindaşlarımızın açısından çok büyük bir adaletsizlik örneği değil, aynı zaman iktidarımın ve Türkiye’nin varlığının sonu demek olur”.

Vámbéry'nin Ermeni meselesiyle ilgili padişaha yazdığı tezkereye cevaben saraydan yazılan “İrade-i Husûsiye”nin tercümesi aynen şöyledir:³⁸

“Mösyö Vámbéry tarafından alınıp münderacatından Ermeni işlerinde hükümet-i seniyyece cüz’i bir müsaade ibrâzı hâlinde işin tesviye olunabileceği müşban olan mektubun takdimine dair ziver-deş tanzim olan 23 Şaban 312 tarihli tezkere-i hususiye-i sadaret penahileri lede’l –arz olup, Ermeni bulunan mahallerde dahi Ermeniler ekalliyette buldukları cihetle Ermenilerce ayrıca bir müsaade ve imtiyaz i’tâsı gayr-ı kâbil olacağı ve müstakil olan Devlet-i Aliyye’nin İstikbâl-i tamı Avrupa devletlerince de Mâ-sadak bulunduğu bedihi ve öteden beri bi’l-cümle teb’ası hakkında müsâdet-kârane-i muamelede bulunan ve bulunmakta olan hükümet-i seniyyece sunûf-ı teb’a-yı şâhâneye ait islahat icrâ edilmiş olduğu gibi bu yolda islahatın yine lüzum görüldükçe icrâsı tabii olduğundan şeref –sadır olan irâde-i seniyye-yi hazret-i hilafetpenahi mantûk-ı celile-i tevfiikan teblîğ keyfiyete ibtidâr olunur. Ol bâbda emr-ü fermân veliyyü’l – emrindir. 25 Şa’ban 312 Ser-katib-i Hazreti Şehriyâr Tahsin”.

37 Emrullah Tekin, “Ermeni Mes’alesiyle İlgili II. Abdülhamid’in Vambéry’e Cevabi Bir İradesi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 76, Şubat 1992, s. 146-147.

38 Tekin, a.g.m., s. 147-148.

Bu metinden anlaşıldığı üzere Ermeniler için büyük bir ıslahatın yapıldığı ve gerekirse yine bazı düzeltmelere gidileceği, bundan fazlasının ise devletin geleceğinin ve istiklalinin tehlikeye düşmesine sebep olacağı belirtilmiştir.³⁹

Vámbéry, 18 Mayıs 1889 tarihinde İngiliz “Times” gazetesinde yayımlanan makalesinde Türklerin Avrupalılara karşı hissettiği nefretin sebebinin zannedildiği gibi Kur’an-ı Kerim değil, Avrupa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı takındığı haksız tutum ve davranışlar olduğunu belirterek şu sözleri söylemiştir: “Biz Türklere muhabbet göstermediğimiz ve bunu onlar da biz de bildiğimiz halde Türklere bizim muhabbet beklemek salâhiyetimiz olmaz” . Aynı makalesinde Vámbéry, Avrupalı siyasetçilere şu siyasi prensibi de tavsiye etmektedir: “Türklerin ıslahat fikrinde başarılı olmaları, bizim İslamiyet aleyhindeki politikacıların düşünce ve faaliyetlerine katılmadığımızı ve Türkleri düşman değil kardeş gördüğümüzü onlara ispat etmemize bağlıdır. Çünkü Avrupa medeniyetinin sahip olduğu şerefın esası, büyük ordulara sahip olmasından değil, bilakis hür düşünceye kıymet vermesindedir” demektedir. Vámbéry ayrıca bazı Avrupa ülkeleriyle birlikte Türkiye’nin Avrupa medeniyetini elde etmesi için sabır gösterilmesi gerektiğini ve bu hususta İslam âlemini teşvik yerine kötölemenin yanlış bir yol olduğunu da belirtmiştir.⁴⁰

Özellikle Anadolu’da Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu hakkındaki Ermeni propagandasının asılsızlığı üzerinde durmuştur.

Vámbéry, 5 Kasım 1892 (24 Teşrinievvel 1308) tarihli “Independencepilcer” adlı Belçika gazetesine Ermeni Meselesi hakkında verdiği beyanatta: “...Türkiye’de Ermenistan üzerine hâkimiyetin Osmanlı Devletinin varlığına bir şart olarak kabul edildiğini ve bu hakkın sonuna kadar savunulmasına karar verildiğini”⁴¹ belirtmiştir.

Vámbéry, İngiltere’deki Ermeni milliyetçilerinin hazırlayıp yayımladıkları raporları oldukça abartılı bulmuştur. Ayrıca Anadolu’da yaşayan Ermenilere ilişkin demografik istatistiklerin de doğru olmadığını belirtmiştir. Özellikle Anadolu’da Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu hakkındaki Ermeni propagandasının asılsızlığı üzerinde durmuştur. Vámbéry, bu görüşlerini hem Anadolu’yu ve hem de Türk milletini çok iyi tanıyan bir bilim adamı olarak söylemiştir.⁴² Vámbéry’nin, Ermenilerin Anadolu’da buldukları bölgede devlet oluşturmaya yetecek nüfus potansiyeline sahip olmadıkları üzerine söylediği “*etnik ve coğrafi açıdan bir Ermenistan yoktur*” yargısını içermesi açısından önemlidir:

“Tüm ıslahat tekliflerini ham, amaçsız ve dolayısıyla Ermenistan’a uygulanması tasarlanan reformlar açısından uygunsuz diye nitelemekten

39 Tekin, a.g.m., s. 148.

40 Mustafa Küçük, “Vambéry: Casus Bir Türkoloğun Türkiye ve Avrupa’ya Bakışı”, Arşiv Dünyası, Sayı: 5, Ocak 2005, s. 39.

41 BOA, Y. PRK. TKM, Dos. 19, No. 40, Lef: 2.

42 Orhan Koloğlu, Abdülhamit Gerçeği, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 374-375; Öke, a.g.e., s. 148-149.

kendimi alamıyorum. Ermenistan dedim. Ancak ben Mr. Lynch'in geçenlerde Royal Geographic Society'de söylediklerine tam olarak katılıyorum: Etnik ve coğrafi bakış açısından bir Ermenistan mevcut değildir"⁴³ demiştir.

Vámbéry, 1890 yılında Londra'daki mitingde konuşmasını Osmanlı Devleti lehinde yapmıştır. Vámbéry, mitingde bazı gazetelerin Osmanlı topraklarında olduğunu iddia ettikleri olayların aksine, günden güne bir ilerlemenin, gelişmenin olduğunu belirtmiştir. Ermenistan meselesini, bu vesileyle Ermenistan ve Ermeni halkının durumunu kendi gözüyle gördüğü gibi ortaya koymuş ve bunun da Ermenistan konusunda İngiliz kamuoyunun bazı evhama kapılan kesimine büyük bir etkisi olmuştur. Bu mitingde yaptığı konuşmasında siyasetten bahsetmeyip, kamuoyunun Osmanlı lehinde olması için çaba göstermiştir. Ayrıca Ermeniler hakkında çıkmış olan bazı yalan haberleri de tekzip etmiştir. Vámbéry, hayatı boyunca katılacağı cemiyetlerde bu görüşünü savunacağını da belirtmiştir.⁴⁴

Vámbéry, Viyana'daki Türk Elçiliğine Londra ve Napoli'de çıkan bazı gazetelerde yer alan Osmanlı aleyhindeki haberleri tekzip ettiğini ve eğer bu savunma yeterli olmazsa Londra'ya gidip gazetenin sahibine şahsen böyle bir yayımın bundan sonra yayımlanmaması için gerekeni yapacağını bildirmiştir. Vámbéry, bu yalan haberleri neşreden gazeteler ve haberleri hakkında şu yorumu yapmıştır:⁴⁵

"Lakin doğrusunu söyleyeyim efendim bence bu alçak gazetelere hiç önem vermemeli. Çünkü "Köpeğin salyası, parlak güneşe ne yetişir ne de parlaklığına zarar verebilir. Efendimiz bu tür haberleri sadece para koparmak amacıyla yapmaktadırlar".

Vámbéry, "Daily Chronicle" gazetesinde 3 Kasım 1896 (22 Teşrinievvel 1312) tarihinde yayımlanan yazısında şöyle demektedir: "*Hayasdan*⁴⁶ adlı art niyetli gazeteyi yayımlamaya başlayan Ermeni Vatanperver Cemiyetinin toplantısına pek çok İngiliz siyasetçi ve şöhretli kişiler katılmıştır".⁴⁷ Buradaki ifadesinden İngilizlerin Ermeni ayrılıkçılarını desteklediklerini anlamaktayız. İngiltere'de bulunan Ermeniler, gazetelere düzenli olarak bunun gibi makaleler vererek kendilerini İngilizlere acındırmaya çalışmışlardır. Bu faaliyetlerin Türk Devleti için politik açıdan olumsuz etkisi görülmüştür.⁴⁸

Prof. Armin Vámbéry'nin tarafsız bir şekilde yazdığı "*Anadolu'da İngilizler ve Ruslar*" başlıklı makalesi İngiliz "*Newcastle Daily Cronicle*" gazetesinin 12 Nisan

43 Koloğlu, a.g.e., s. 279.

44 BOA, Y. PRK. EŞA, Dos. 9, No. 64, Ek: 1.2.4.

45 BOA, Y. PRK. EŞA, Dos. 9, No. 64, Ek: 2.

46 Hayasdan(Hayastan), Ermeniler kendilerine "Hay" veya "Hayk" demektedirler. Ülkelerine ise "Hayastan" adını vermektedirler.(Abdurrahman Çaycı, Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 3).

47 *Hayasdan (Haitasdan) isimli Ermeni gazetesi Agopyan adlı Ermeni başkanlığında Londra'da kurulan "Ermeni Vatanperverleri Cemiyeti" tarafından Fransızca ve Ermenice basılmıştır.* (BOA, Y. A. Hus, Dos. 363, No. 33; BOA, Y. A. Hus, Dos. 220, No. 35; BOA, HR. SYS, Dos. 1904, No. 25, Lef: 16.)

48 BOA, Y. PRK. ASK(Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat), Dos. 84, No. 51.

1895 tarihli sayısında ve Macar Şark Dergisi'nin (*Revue d'Orient et de Hongrie*) on altıncı sayısında yayımlanmıştır. Vambéry'nin yazdıklarının özeti şöyledir:⁴⁹

“Sağduyu sahibi her siyaset adamı, tehlikede olan halk ve eyaletlerin hemen yakınında bulunan Rusya'nın, yüzyıllık düşmanına saldırmak ve ezilmiş Hıristiyanları korumakta pek az çaba göstermiş olmasından dolayı şaşırmalıdır. Rus basını da bizzat olağanüstü bir çekingenlik göstermektedir. Üstünlük gözlem yapan gözlemci, Rusya'nın Boğaziçi kıyılarında, kendisine özel bir çıkar sağlamak amacıyla, dostluğunu talep ettiği Sultan'ı kırmaktan kaçındığına inanabilir. Rus hoşgörüsünün nedenlerinden biri olduğu mümkündür fakat daha karar verici başka sebepler de vardır.

Öncelikle Rusya, yüzyıllardan beri süregelen emellerini iyileştirmek için olağanüstü rakibini görerek ellerini ovuşturabilir. Rusya'nın sınırlarında bulunan eyaletlerde, kışkırtmayla gerçekleşen karışıklıklar “komşu evde meydana gelen yangını söndürmek zorunda” kalmak bahanesiyle bir müdahalenin fırsatını kendisine vererek, nihayetinde Rusya'nın işine gelecektir. Bu belki de böyle düşünülmektedir fakat Kafkasya genel idare merkezi olan Tiflis 'le Ermenistan'ın Rus kıyısındaki en uç noktasında bulunan Kars şehrini bağlamak için bir demiryolu ağı inşa edilecektir.

Daha şimdiden Rusya belli bir rahatsızlık duymaktadır. Ermeni ihtilalcilerin komitesinin eylemleri, Osmanlı Hükümetinin sakin Ermeni vatandaşları arasında geçici bir harekete yol açtı, özellikle Türk yetkililere karşı silahlı direniş olaylarından beri Ermeniler arasında bir cezalandırma korkusu yayıldı. Çok sayıda Ermeni Rusya'ya sığındı ve Ekim–Kasım 1894 tarihinde yaklaşık 3000 mülteci buraya yetkililerin sorumluluğu altına girmiştir. Oysaki Rusya, kendisini hazırlıksız yakalayacak olan büyük bir karışıklık durumundan memnun kalmamış olacaktır.

Akabinde, unutmamak gerekir ki, Türkiye'de bir Ermeni meselesi ortaya koyabiliyorsak, Rusya'nın kendisi de kaygılanacaktır. Çünkü yaklaşık bir milyon Ermeni mevcuttur ki bu sebeple Rusya, kendi evi yanıcı maddelerle dolu iken komşu evi ateşe vermekte acele etmeyecektir. Bundan 40 yıl önce, Kafkas Ermenileri, Paris'te ve başka yerlerde Rus baskısına karşı, isyancı bir faaliyet oluşturmaya koyulmuşlardır.

Ermeni şairler ve yazarlar, uluslarına, milli özgürlük özlemi ilhamı verdikleri için Sibirya'ya sürgüne gönderilmişlerdir ve bu özlemleri hâlâ yaygındır.

Şimdi kendi kendimize şunu soruyoruz: Bugünlerde Ermeni meselesini ortaya çıkaran liberal İngiltere Hükümetine ne ilham vermiştir? Bunlar, insani sebepler midir? Fakat Türkler kendilerini korumuşlar ve çok önceden hazırlanmış olan bir isyanı bastırmışlardır. Benzer durumlarda olan Hıristiyan hükümetten daha da acımasız olamazlardı. Türklere karşı bir kısım

49 BOA, HR. SYS, Dos. 2744, No. 51; BOA, HR. SYS, Dos. 2835, No. 66; BOA, Y. A. Hus, Dos. 328, No. 14.

İngiliz siyaset adamının önyargı ve taraflı tutumu siyaset sağduyusunun önüne geçmiştir. Böylece, alışkanlık haline getirerek, mümkün olan her türlü küfürlerle Türklere göz açtırmadılar.

Türkiye'ye karşı değişmez genel eğilimdeki saldırılar; İngilizlerin menfaatlerine terstir ve fanatik Türk düşmanları unutmamalıdır ki İngiltere kraliçesi, dinlerinin lideri olan Sultan'a büyük saygınlık duyan 54 milyon Müslüman'a hükmetmektedir: Bu Türk karşıtı kampanyalar, Hindistan'da İngiliz kraliyetinin sahip olduğu bu uzak memleketlerin güvenliği için pek rahatlatıcı yankılar uyandırmamaktadır. Ayrıca İslam'ın baş düşmanı olarak Rusya'nın yüzyıllık rolünü yerine getirmesi, İngiltere'nin hangi sebeple ne ulaşmak istediği amacı ne de İngiltere'nin rakibi için ortam hazırlamaya çalıştıklarını anlamıyorum.

Gazetelerin, Ermeniler hakkında yayımladıkları raporlardan dolayı İngiltere kamuoyunun yanlıya düşmesine üzülme gerekir. Söz konusu semtlerin hiçbirine basın temsilcilerinden hiçbiri girmediğinden, bu raporların ikinci elden edinilen haberler üzerine dayandığını kendi kendimize sormalıyız. Yanlış coğrafi bilgi detaylarına ve kuşa çevrilmiş Türkçe isimlerine bakılırsa – bu yazıların sahiplerinin birçoğu Avrupa'da yaşayan Ermenilerdir ve Ermeni birliğinin üyeleri yani çıkarları olan ve Türkiye'nin ölümüne düşmanlarıdır. Fair play⁵⁰'in ülkesi olan İngiltere'de Allahın bir kulu: audiatur et altera pars,⁵¹ hiç kimsenin Türklerin yorumunu dinlemeye hazır olmaması mümkün müdür?

Türk insanını savaşırken ve acı çekerken gördüm fakat kendisini bugün suçlanan zalimliğiyle görmedim; yine her zaman olduğu gibi bu aynı Türk insanına da, Kırım savaşı sırasında büyük övgüler yağdıran yine İngiliz ve Avrupa basınıdır. İngiltere'de süregelen kargaşa, Müslüman dünyaya İngiliz nüfuzunun kinini kazanmakla kalacaktır. Eski bir müttefikin sempatisini kendi aleyhine çevirmeye çalışmakla ne elde edilecektir? Asya toplumunun yaraları daha hızlı mı iyileşecektir? Osmanlı imparatorluğunun çeşitli kişiler arasındaki uyumu hızlanacak mıdır? Avrupa'daki barış için yeni garantiler sağlayacak mıdır?

Hayır! Fakat saklı bulunan ateş patlayacaktır. Eski öfkeler yeniden canlanacak ve Rusya'nın "kaderlerine doğru" ilerlemesini, İngilizlerin menfaatlerinin ciddi zararlarına doğru artış olacaktır. Bazı İngiliz siyasetçiler, Rusya'nın güneyine bir engel olarak karşısına dikilen yeni tampon bir devletin aldatici, boş tasarısını iyi oluşturmuşlardır. O! sancta simplicitas!⁵² Bu projenin gerçekleşmesi amacıyla, Rusya'nın Kafkasya'daki topraklarından bir karış kadar toprak bile feda etmeyeceğini düşünebilir

50 Fair Play; Tarafsız

51 audiatur et altera pars; hear the other side; hiç kimse kendisini anlatmadan suçlanamaz. (hukuki bir terimdir.)

52 O! sancta simplicitas!; Holy innocence veya sacred simplicity; aziz masumiyet veya kutsal basitlik (tevazu)(dini bir terimdir.)

miyiz? Oraya buraya dağılmış Ermeni topluluğunu tek bir vücutta nasıl bir araya getirebiliriz? Fakat söz konusu bölgenin büyük çoğunluğunu oluşturan milyonlarca Müslüman'ı önce ülkeden atmak veya yok etmek gerekmektedir. Rusya'da tasarı daha önemli engellere çarpacaktır. Ermeni okullarının, şiddete başvurarak Ruslaştırılması, Ermenilerin bütün milli geçici isteklerini ortadan kaldırması liberal Ermeni yazarlara verilen acımasız ceza, İngiliz hayalperestlere ikaz olarak sunulmalıdır.

Türklere karşı bir mücadeleyi tavsiye ederek, Ermenilerin davasına asla hizmet edilmeyecektir. Tam aksine, Asya Hıristiyanlarının gelecek şansları azalmakta ve bu çalışkan ve kanaatkâr halkın durumunu ancak tehlikeye atmaktan başka bir şey değildir. Rusya'nın yeni başarı şansları vermeyi bırakmaları ve de Asya'daki İngiliz menfaatlerini tehlikeye atmayı bırakmalarını, İngilizlerin sağduyusuna, vatanperverliğine ve hakkaniyet duygularına sesleniyorum” demektedir.

Vámbéry, aynı makalesinde “Ermeni Meselesi” ile ilgili olarak İngilizlerin izlediği politikası için şu yorumu yapmaktadır:⁵³

“İngiliz gazeteleri Osmanlı İmparatorluğuna karşı karalama kampanyalarını sürdürmektedirler. Bunlara sürekli olarak birbirinden saçma ve asılsız yeni detaylar eklenmektedir ve halk bunlara en ufak bir eleştiri yapmadan inanmaktadır.

Türk Hükümeti kendi cephesinde, bu söylentilerin sonuçlarına engel olmak ve saçmalığını göstermek için tüm gerekli unsurlara sahip olmasına rağmen, devam etmekte olan bir davanın tamamlanmamış sonuçlarının reklâmının uygun olamayacağı yargısına varmakta ve gerçeğin kendisini tüm açıklığıyla işsa etmek için çalışmaların sonucunu beklemektedir.

Bu arada, Atina'da ve Londra'da, karışıklığı çoktan beri hazırlamış olan Ermeni İhtilalciler, sözde bir soykırımın masum mağdurları olarak şimdi ortaya çıkan ve hiçbir sebep olmadan saldırıya maruz kalmış gibi görünen Ermenilerin bulunduğu bu yerlerde, tuhaf bir tesadüf eseri mi bulunuyorlardı ve yeni yalanlar uydurmaktalar; iyimser İngiliz halkının kafasını şişirmekten ve de Müslümanlara karşı kini yaymaktan bıkmamışlardır.”

Vámbéry, tarihte birçok kavmin ve devletin egemenliği altında yaşayan Ermeniler için İslam idaresinin daha iyi olduğunu belirttiği “Budapesti Szemle” adlı aylık yayımlanan dergideki makalesinde şunları yazmıştır:⁵⁴

“Ermeni meselesiyle, Yunan, Sırp ve Bulgar meseleleri arasında büyük bir fark vardır. Rumeli vilayeti topraklarında İslam unsuru azdır. Anadolu

53 BOA, HR. SYS, Dos. 2744, No. 51; Vámbéry'nin aynı içerikli makalesi 8 Nisan 1895 tarihinde Peşte'den gönderilip İngiliz “Newcastle Daily Cronicle” gazetesininin 12 Nisan 1895 tarihli nüshasında da yayınlanmıştır. Bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2835, No. 66; BOA, Y. A. Hus, Dos. 328, No. 14.

54 BOA, Y.A. Hus, Dos. 334, No. 21.

topraklarında ise durum böyle değildir. Anadolu'da Hıristiyan az bulunmaktadır. Bunlar yabancı müdahalesine rağmen Romanyalılar, Yunanlılar ve Bulgarların Rumeli'de Osmanlı Devleti aleyhine oynadıkları oyunu taklit edemezler (...) bir de Avrupalıların Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlar hakkında sevgi gösterdikleri halde oradaki Müslüman halka sevgisini göstermemesi dikkat çekmektedir. Avrupa Osmanlı topraklarında bulunan çeşitli Hıristiyan kavimlere acıdıktan sonra şimdi de sıra Ermenilere gelmiştir. Ermenilerin durumu Musevilerle karşılaştırılamayacak derecede kötü olup öteden beri Doğu ve Batı kavimlerinin egemenliği altında yaşamışlardır. Ermeniler sırasıyla Makedonyalıların, İranlıların, Romalıların, Arapların, Moğolların ve Türklerin egemenliği altına girmişlerdir. Bu istilalardan dolayı Ermeniler çok ezilmiştir. Rusya'nın egemenliği altında yaşamayı tercih etmişlerdir. Ancak Ermeniler Rusya'nın zalim idaresinden de usandıklarından Osmanlı Devleti ve İran Devletinin topraklarında ikameti tercih etmeye başlamışlardır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Ermeniler de sürekli Gürcüler ile bir mücadele içinde olmuştur. Ermeniler tamamıyla Ruslaşmamak için dil ve edebiyatı yayım ve yaygınlaştırmak istemişler ise de bunların amacı Tiflis'te anlaşarak Ermeni mekteplerinde Rus dili eğitimi zorunlu koşulmuştur. Ermeni yurtseverliği düşüncesine kapılan birtakım Ermeniler kendilerini Sibiry'a bulmuştur. Bu son yüzyılda Ermeniler Rusya'da her şeylerini kaybederek İslam idaresinin kendileri için Rusya idaresinden daha iyi olduğunu görmüşlerdir. Aslında Güney Rusya'da bu yüzyılın başlarında ticaretle uğraşan pek çok Ermeni Ruslaşmıştır. Milli menfaatleri nazarınca İslam idaresi altında yaşamının ne derece hayırlı olduğunu bildikleri halde birkaç Ermeni'nin tahrikleri sonucu Ermeniler için zararı olan bazı meyillerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanma fikri Ermenilerin kalbinde pek büyük etki etmiştir. Bununla beraber Avrupa'nın desteği sayesinde de böyle bir amaç edinmişlerdir. Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların gerek arzularıyla ve gerekse Bulgarların baskısı neticesinde Müslümanlar göç ettiklerinden Bulgarların nüfusu artmıştır. İşte bu durum onların başarılı olmalarını sağlamıştır. Ermeniler de bu durumda olup Kürtlerin, Yezidilerin ve Türklerin imhası ile yaşadıkları Anadolu topraklarının kendilerine kalması arzusu peşindedirler.

Ermeniler Lord Salisbury'ye gönderdikleri bir dilekçede (24 Haziran 1878 tarihinde) Osmanlı topraklarında bulunan 1.330.000 Ermeniye karşılık, 530.000 Türk, Kürt, Yezidi, Laz vs. topluluklarının yaşadığını iddia etmişler ise de mösyö "Quinet" in bu konuda kesin istatistik veren "Memalik-i Şahane" (Empire Ottoman) isimli eserinde vilayetlerin ahali nüfusu hakkındaki bilgi şöyledir:

Vilayet İsmi	Müslüman Halk	Hıristiyan Halk
Adana	158.000	97.450
Halep	192.450	49.030
Ankara	763.120	94.290
Bitlis	254.000	131.390
Diyarbakır	328.640	29.130
Erzurum	500.780	134.960
Konya	989.200	9.800
Ma'muret'ül-aziz ⁵⁵	505.440	69.020
Musul	248.380	-----
Sivas	839.510	170.430
Trabzon	806.700	47.200
Van	241.000	80.000
Toplam	6.427.220	962.700⁵⁶

1 Eylül 1895 tarihinde Budapeşte Türkiye Başkonsolosluğundan gelen raporda, 31 Ağustos 1895 tarihli 208 nolu “*Pester Lloyd*” gazetesinde, Kürdistan ve Ermenistan hakkında Baron Edward Nohle'nin kitabıyla ilgili olarak yayımlanan makalesinde Vámbéry bu konudaki görüşlerini şöyle belirtmektedir:⁵⁷ “*Baron Nohle'nin Ermenistan ve Kürdistan (Arabistan, Kürdistan ve Ermenistan'a seyahat, Baron Edward Nohle tarafından hazırlanan harita ve porteler, Braunschweig, Frederic Vieweg ve oğulları, 1895, sayfa 272) üzerine yazdığı kitap tam olmasa da doğru gibi görünmektedir... Avrupa'da, dinî kin ve ırka dayalı nefret duyguları nedeniyle yapılan bütün vahşetleri, Türk ihmaline mal etmeye ve bütün mutsuzlukları Türklere*

55 Elazığ

56 Vámbéry, 1896 yılında verdiği istatistikte ise Ermeni nüfusu hakkında yaptığı tahmini ise 1.131.125 olarak vermiştir. Diğer Avrupalı uzmanların tahmini ise şöyledir:

Kaynak	Tahmine konu olan bölge	Tahmin
Contenson	Asya Türkiye	1.150.000
	Avrupa Türkiye	250.000
Selonoy	Dokuz il	726.750
Trotter	Dokuz il	780.000
Jakmen	Dokuz il	1.330.000
Zelenof	Dokuz il	921.000
Lynch	Dokuz il	1.058.484

(Justin McCarthy, Müslümanlar ve Azınlıklar, Çeviren: Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998, s. 66.); M. S. Anderson'da eserinde 19. yüzyılın sonunda Türk egemenliği altında bir milyon kadar Ermeni'nin bulunduğunu ve Osmanlının hiçbir “vilayet” inde çoğunluk oluşturmadıklarını yazmaktadır.(M. S. Anderson, The Eastern Question 1774-1923, Macmillan St. Martin's Pres, Newyork 1966, p.253.) Osmanlı İmparatorluk Hükümet danışmanı olarak görev yapan Paul R. Krause (Die Türkei) Türkiye 1915 adlı eserinde Ermenilerin 1,26 milyon nüfus ile Asya Türkiyesinin %5ini oluşturmaktadır diye yazmıştır.(Paul R. Krause, Türkiye 1915, Çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2005, s. 33.) Her geçen yıl Ermeni kaybı bazı batılı ve Ermeni yazarlar tarafından çoğaltılmaktadır. Halbuki eldeki rakamların o sırada Ermeni nüfusunun yaklaşık 1.300.000 dolaylarında olduğu ve devletin toplam nüfusunun 18.520.000 içinde %6.9 olduğu bilinmektedir.(Çaycı, a.g.e.,s. 70). Bu tablolardaki tutarsızlık tehcir sırasında 1.500.000- 2.000.000 Ermeni'nin öldüğü iddialarının çok abartılı olduğu göstermektedir.

57 BOA, HR. SYS, Dos. 2744, No. 57; BOA, HR. TO, Dos. 352, No. 71.

yüklemeye her zaman hazırız... Dışişleri Bakanının bir Ermeni (Artin Paşa), Çeviri Bürosunun müdürünün bir Yahudi (Davud Efendi) ve Hazine Bakanının bir Ermeni (Portakal Paşa) olduğu bir ülkede, Hıristiyan halkın yaşadığı ilçelere Hıristiyan müdürlerin atanması, Hıristiyan kaymakamın veya mutasarrıf'ın (il valisi) atanması güçlüğüne yol açmamıştır zira burada birçok Hıristiyan ülkede olduğundan daha toleranslıdır. Müziği yapan ses rengidir ve Doğunun ruhuna çok nadiren sokulmayı bilen Boğaziçi diplomatları, sözlerine daha bir titizlik katmış olsalardı o zaman Ermeni meselesi belki bu ciddi niteliği yüklenmemiş olacaktı". Vámbéry, 5 Kasım 1892 (24 Teşrinievvel 1308) tarihli "Independencepilcer" adlı Belçika gazetesine Ermeni Meselesi hakkında verdiği beyanatta şöyle demiştir: "...Türkiye'de Ermenistan üzerine hâkimiyet Osmanlı Devletinin varlığına bir şart olarak kabul edilmekte ve bu hakkın sonuna kadar savunulmasına karar verildiğini..."⁵⁸ Vámbéry'nin faaliyetlerinden de anlaşıldığı üzere Ermeni meselesi hakkında Osmanlı tezini savunduğu görülmektedir.⁵⁹

Vámbéry, "Daily Chronicle" gazetesinde 3 Kasım 1896 (22 Teşrinievvel 1312) tarihinde yayımlanan makalesinde Ermeni meselesi hakkında Türklerin haklılığını şu sözleriyle ifade etmiştir: "Türkler diyor ki Sırbistan'ı Bulgaristan'ı Romanya'yı elimizden alarak kolumuzu ayağımızı kestiniz biz yine de ses çıkarmadık, fakat şimdi Ermeni Meselesini ortaya çıkararak bizim devletimizi yıkmak istiyorsunuz biz buna tahammül edemeyiz ve kendimizi savunmaya mecburuz".⁶⁰

Sultan II. Abdülhamit, Vámbéry'ye Ermeni Meselesi hakkında İngiliz kamuoyunda yaptığı açıklamalar ve padişahın ülkenin geleceği için yaptığı bu çabaları ifade etmesinden dolayı teşekkür etmiştir.⁶¹ Türk dostu olan Vámbéry, yaptığı hizmetlerden dolayı 1888 yılında ikinci rütbeden⁶² 1902 yılında ise birinci rütbeden Mecidi Nişan ile taltif edilmiştir.⁶³ Vámbéry, 28 Eylül 1899'da kendisini ziyarete gelmiş olan Tunalı Hilmi'ye Türklere olan sevgisini şöyle açıklamıştır: "Ben Türklere tapınırım. Zikrim, fikrim Türktür... Dünyada bulunmaz, eşi yok bir milletir. Zeki, iyi yaratılışa sahip, faziletli, insaniyetli, mürüvvetli." Türklere düşkünlüğünün nedenlerini ise yine kendine özgü anlatımla şöyle ifade etmektedir: "Dün hiç idim, bugün ilmim var, şöhetim var... Hep Türkler sayesinde. Ben bu nimete mazhariyetten mütevellit hatıratı hiç unutamam. Türkler için düşünmekten, Türkler için çalışmaktan geri duramam... Benim yapabileceğim, sırası gelince Türkler hakkında hüsn-i şehadette bulunmaktan ibarettir".⁶⁴

58 BOA, Y. PRK. TKM, Dos. 19, No. 40, Lef: 2.

59 Koloğlu, a.g.e., s. 374-375.

60 BOA, Y. A. Hus, Dos. 363, No. 33.

61 Öke, a.g.e., s. 63.

62 BOA, İ. DH. (İrade Dâhiliye), Dos. 86, no. 114.

63 BOA, İ. TAL(İrade Taltifat), Dos. 224, no. 1318 Ca-13.

64 Öke, a.g.e., s. 254-255.

III- Sonuç

Avrupa'nın önemli Türkologlarından olan Vámbéry Türk kültürünü yakından tanıyıp önemli eserler vermiş bir Macar ilim adamıdır. Vámbéry, uzun süre Türkler arasında yaşamış ve tipik bir Türk beyefendisi olmuştur. Vámbéry, “*Reşit Efendi*” takma adını kullanarak 1863 yılında Orta Asya'ya seyahat etmiş ve bu seyahat sonrasında gerek Avrupa'da gerek Osmanlı topraklarında büyük bir şöhret kazanmıştır. Vámbéry bir taraftan ilmî çalışmalarda bulunurken diğer taraftan da Türklüğe hizmeti kendisi için bir görev edinmiştir. Vámbéry, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile yakından ilgilenmiş özellikle Ermeni meselesi hakkında Osmanlı tezini savunmuş, yabancı devletlerdeki Ermeni fesat hareketlerine karşı Macar ve Avrupa gazetelerinde makaleler ve Osmanlı Devleti aleyhindeki Ermeni meselesiyle ilgili haberlere de tekzipler yayımlatmıştır. Vámbéry'nin gerçekleştirdiği bu faaliyetlerin etkisiyle Macaristan kamuoyunda Osmanlı Devleti lehinde yazılar yazılmasında muvaffak olunmuş ve Macaristan kamuoyu kazanılmıştır. Böylece Vámbéry ömrünün sonuna kadar her fırsatta dünya kamuoyunda “*iftiraya uğramış bu asil ulusu*” kalemıyla savunmaya çalışmıştır.

Kaynaklar

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

ANDERSON, M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, Macmillan St. Martin's Pres, Newyork 1966.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

EREN, Hasan, *Türklük Bilimi Sözlüğü (I.Yabancı Türkologlar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı:705, Ankara 1998.

GÖKBİLGİN, Tayyib, “*Türkoloji ve Macaristan*”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt:13, No:259, Şubat 1971, s. 5866-5868.

KRAUSE, Paul R., *Türkiye 1915*, Çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2005.

KOLOĞLU, Orhan, *Abdülhamit Gerçeği*, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005.

KUTAY, Cemal, *Sahte Derviş*, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı No: 4, İstanbul 1970.

KÜÇÜK, Mustafa, “*Vambéry: Casus Bir Türkoloğun Türkiye ve Avrupa'ya Bakışı*”, *Arxiv Dünyası*, Sayı: 5, Ocak 2005, s. 35-39.

MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çeviren: Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998.

NAMAL, Yücel, *Macaristan ve Ermeni Meselesi (1878–1920)*, Truva Yayınları, İstanbul 2010.

“*A Booklet Regarding the Armenian Question in Hungary*”, (Translated by Gizem Sökmensüer), *Review of Armenian Studies*, No: 22, 2010, s.203–219.

ÖKE, Mim Kemal, *Saraydaki Casus*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1991.

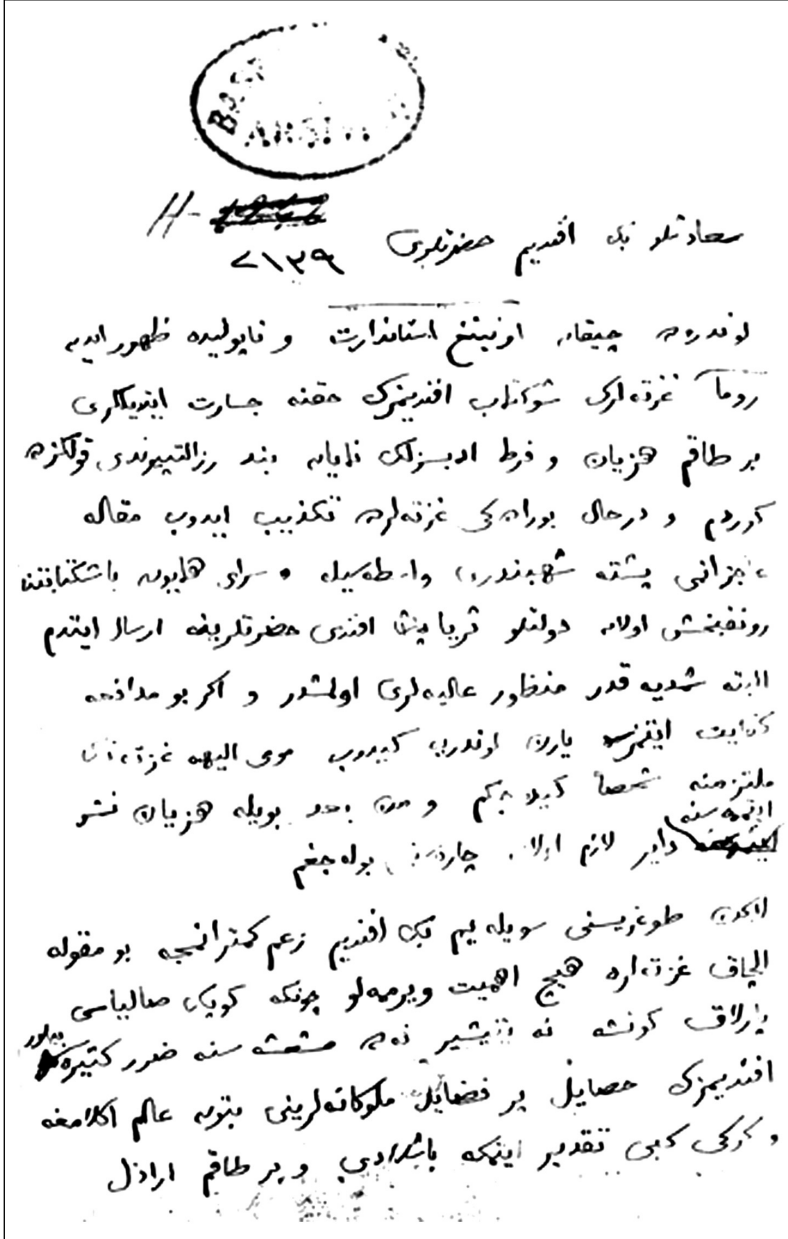
TEKİN, Emrullah, “*Ermeni Mes'alesiyle İlgili II. Abdülhamid'in Vambéry'e Cevabı Bir İradesi*”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 76, Şubat 1992, s. 145-149.

VÁMBÉRY, Arminius, *Travels in Central Asia*, Praeger Publishers, London 1864.

Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (Hazırlayan: N. Ahmet Özalp), Ses Yayınları, İstanbul 1993.

EKLER

Ek 1: Vámbéry'nin kendi elyazısıyla II. Abdülhamid'e yazdığı, Ermeni meselesi hakkında yalan haberleri neşreden gazeteler ve haberleri hakkında yaptığı yorumları içeren mektup (21 Nisan 1889). (BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 9, No. 64, Ek:2.)

مفتريات غرضكارانه ليني الحق يارد هيقاروق نيتو، ايله نشر
ايدو پورل رجا ايررم انديزه بر فكر عاجزاني عرض پوروك
بند كز هر حاله ذات شوكتلوت پادما هيلرك نام عال نام
و علويتبيان وقايه نره، يقضور ايتيم: لاکون بعضی منا بنده
غيرت باعث مضرت، اوله پيلور

لوندردنه بن تصور ايدو جگم او ارالقه انكلتروه تنظيم
ايتديكم مرات و فعليانده توفيق بک اندي خبر و پرد جگدر

الداعي

(وامبري)

برداشت
۲۱ / ۱۹

Ek 2: Vámbéry'nin Ermeni Meselesi hakkında yazdığı 1895 yılında Budapesti Szemle Dergisinde yayımlanan makalesinin ilk ve son sayfaları.

AZ ÖRMÉNY KÉRDÉSÉRŐL.

A mióta Rosbery lord a parlament ez idei ülésének megnyitásakor a felsőházban azt a nyilatkozatot tette, hogy azon esetben, ha az armeniai kegyetlenkedések valósága bebizonyúl, úgy ha másképp nem, repressaliák által kell az örmények oltalmára állandó intézkedéseket tenni — azóta az úgynevezett örmény kérdés az actualis napi kérdések sorába került. Bár-miként vegyük is a dolgot, oly ügygyel állunk szemben, mely egészen váratlan fordulatot vehet, s még azokat is meglepheti, a kik az egész mozgalmat szitották. Az örmény kérdés lényegében teljesen elűt a görög, szerb és bolgár kérdésektől, melyek a mi századunk folyamán léptek föl és «post tot discrimina rerum», meg is oldattak. Az európai Törökországban a moszlim elem nagyon csekély és szétszórt volt ahhoz, hogy tartós ellenállásra képes lett volna. De Kis-Ázsiában nem így áll a dolog. Itt a keresztyének nagyon is szembetűnő kisebbségben vannak s a heves külső beavatkozások ellenére sem játszhatják még azt a szerepet, melyben az oláhok, görögök, szerbek és bolgárok az oszmán uralom ellen viselt szabadságharcokban kitűntek. Örmény kérdésről beszélünk, azonban nagyon könnyen megeshetik, hogy még valami kurd, esetleg török-arab, vagyis mohammedán kérdéssel is meggyűlik a bajunk. Ennélfogva semmi esetre sem fölösleges vagy időelőtti, ha, mielőtt még jelenleg Musban tartózkodó vizsgálóbizottság működésének positiv eredménye lenne, ennek a mostanában felmerült kérdésnek indokaival és esetleges következményeivel egy kissé számot akarunk vetni. Senki sem tagadhatja, hogy Törökország, mely jelenleg egy átmeneti korszaknak minden kellemetlenségeitől és bajaitól súlyosan

megváltozott körülményekkel összeegyeztetni, az örmények jogosult nemzeti igényeit elismerni s arra a meggyőződésre jutni, hogy az örmény keresztyénség, mely egészen más, mint a szláv vagy görög, csak hasznára lehet a birodalomnak. A jelenlegi szultán kormánya ebben a tekintetben jó példával jár elől, midőn az örmények iránt bizalmat mutat s egyeseket közülök magas méltóságokkal tüntet ki. Abdul Hamid szultánnak fölvilágosult gondolkozásmódja a biztosíték, hogy ez a viszony a jövőben is fenn fog állani az örményekkel szemben, kikhez különben maga a szultán is kiváló jó indulattal viselkedik. Hanem e mellett az örmények is számoljanak a dolgok történelmi fejlődésével s lássák be, hogy faji tekintetben izoláltan állanak s az éjszokról jövő segély nemzeti létüket fenyegeti, s ezért kénytelenek a hatszáz év óta uralomhoz szokott szomszéd részéről nem egy kellemetlenséget eltűrni. Különben a Kis-Ázsiára vonatkozó európai politika érdekében is kívánatos, hogy az örmény nemzet ébredése békésen menjen végbe s hogy ott oly állapotok jöjjenek létre, melyek a külbefolyások örökös versengése és féltékenykedése elől elzárják az utat. Nagy kár volna, ha Kis-Ázsia a nyugat és éjszak ambíciójának küzdő terévé lenne s ha az örökös viszálykodást a Balkán félszigetről átvinnők Cilicia és Kappadocia vidékére.

VÁMBÉRY ÁRMİN.

